

Boekbesprekingen

PAUL
SCHEVEN-
HOVEN

Tim Soens, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte (1280-1580)* (Academia Press, Gent 2009), XIX + 359 blz. ISBN 978 90 382 1352 1, € 28,-.

Het waterschap is geen exclusief Nederlands verschijnsel. Ook langs de Vlaamse kust en in het aangrenzende deel van Noord-Frankrijk komen waterschappen voor. In de in 2009 verschenen handeseditie van zijn proefschrift beschrijft Tim Soens de geschiedenis van waterschappen in de Vlaamse kustvlakte tijdens de late middeleeuwen. De kustvlakte strekt zich uit van Calais tot Antwerpen en omvat naast tegenwoordig Frans en Belgisch grondgebied ook Zeeuws-Vlaanderen. Soens moest zich beperken en koos voor het centrale deel van de kustvlakte, dat deel uitmaakte van de kasselrij (district) van het Brugse Vrije. Deze kasselrij lag tussen de IJzer bij Nieuwpoort en Diksmuide en de Westerschelde en omvatte zodoende ook het westen van het huidige Zeeuws-Vlaanderen. Het Brugse Vrije was in de late middeleeuwen zowel politiek als economisch het belangrijkste platelandsdistrict van Vlaanderen en telde meer dan honderd waterschappen. Deze werden met verschillende benamingen aangeduid (evering, evening, dijkagie), maar de meest voorkomende benaming was watering. Deze term wordt in de studie van Soens als algemene term voor Vlaamse waterschappen in de late middeleeuwen gebruikt. De keuze voor watering in het Brugse Vrije belet de auteur niet aandacht te hebben voor de waterstaatsorganisatie in andere delen van de Vlaamse kustvlakte.

Soens stelt dat waterstaatsgeschiedenis geen zin heeft als ze niet grondig wordt ingebed in een bredere sociale geschiedenis. De Vlaamse kustvlakte van de late middeleeuwen met zijn turbulente geschiedenis en rijke bronnenoverlevering biedt een unieke gelegenheid om de invloed van snelle maatschappelijke veranderingen op het waterbeheer te bestuderen. In de studie staat menselijk ingrijpen in de waterhuishouding centraal. De hypothese van Soens is dat de institutionele vormgeving van het waterbeheer in een platelandsgebied in grote mate beïnvloed wordt door het 'sociaal agrosysteem' van die regio. Tussen de dertiende en de zestiende eeuw veranderde de kustvlakte van een samenleving van kleine eigengeërfde boeren, die kleinschalige landbouw en veeteelt combineerden met andere economische activiteiten, in een marktgerichte landbouwmaatschappij, gestoeld op grootschalige akkerbouw en extensieve veeteelt op middelgrote tot grote pachtbedrijven. Deze maatschappelijke transformatie heeft de waterstaatsinstituties in de kustvlakte significant gewijzigd. Organisatie, reglementering en werking van het waterbeheer waren in de zestiende eeuw structureel verschillend van wat in de late dertiende eeuw gebruikelijk was.

In vijf hoofdstukken onderzoekt de auteur steeds vanuit een andere invalshoek de invloed van veranderende machts- en bezitsverhoudingen op de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte. In hoofdstuk 1 beschrijft hij ontstaan en organisatie van de watering. In de twaalfde eeuw was er al sprake van waterbeheer, maar het bestaan van waterschappen vóór 1200 lijkt Soens onwaarschijnlijk. Het waterbeheer was een zaak van het kasselrijbestuur of de plaatselijke besturen, de ambachten. Zij oefenden toezicht uit op werken die door onderhoudsplichtige grondeigenaars of pachters moesten worden uitgevoerd. In de dertiende eeuw ontstonden organisaties van grondbezitters die belast waren met

de uitvoering van waterstaatswerken in gebieden waarvan de grenzen niet noodzakelijk samenvielen met ambachtsgrenzen. Deze organisaties kunnen als de eerste wateringeng worden beschouwd, hoewel die term pas in het laatste kwart van de dertiende eeuw in de bronnen opduikt. Een algemene vergadering van alle grondbezitters, een dagelijks bestuur van sluismeesters en financieel beheer door een klerk-ontvanger waren kenmerkend voor de wateringeng in het Brugse Vrije. In de algemene vergadering mochten kleine grondbezitters hun opinie geven, maar de mening van de meerderheid was van minder belang dan die van bepaalde belangrijke ingelanden. Van democratische besluitvorming was dus geen sprake.

Het tweede hoofdstuk gaat in op de betekenis van de bezitsverhoudingen voor de waterstaat. Aanvankelijk werd de landbouw meestal uitgeoefend door kleine eigengeërfde boeren die maar een paar hectare grond bezaten. In de vijftiende eeuw nam het aantal kleine grondbezitters sterk af. Een minderheid van de eigengeërfde boeren wist haar grondbezit aanzienlijk uit te breiden. Daarnaast kwamen er steeds meer pachters van grote bedrijven die eigendom waren van stedelijke of kerkelijke grootgrondbezitters. Dit had gevolgen voor de wateringeng. Het aantal eigenaars dat waterschapslasten betaalde en op de algemene vergadering verscheen nam af. Een groot deel van de plattelandsbevolking speelde geen rol meer in de waterstaatsorganisatie.

In hoofdstuk 3 onderzoekt Soens de kosten van het waterbeheer in het Brugse Vrije, toegespitst op de Blankenbergse Watering. Met een oppervlakte van ruim 17.000 hectare was dit de grootste watering tussen IJzer en Westerschelde. De rekeningen van de Blankenbergse Watering gaan terug tot 1285. De ver in de tijd teruggaande serie rekeningen stelt de auteur in staat de hoogte van de waterschapslasten (het geschoot) gedurende vele eeuwen te analyseren en de hoogte van deze lasten te relateren aan de ontwikkelingen van lonen en prijzen. Andere wateringeng hebben niet zulke langlopende reeksen rekeningen nagelaten, maar door analyse van series rekeningen van het Brugse Sint-Janshospitaal en de Gentse Sint-Pietersabdij, grootgrondbezitters die dus ook veel geschoot moesten betalen, kan Soens toch van 29 wateringeng in het Brugse Vrije de ontwikkeling van de kosten van waterbeheer vergelijken. Meer in het binnenland gelegen wateringeng, die niet of nauwelijks bijdroegen aan het onderhoud van zeedijken, hadden relatief lage lasten. De belangrijkste tweedeling was echter die tussen wateringeng langs de door duinen beschermde Noordzeekust enerzijds en wateringeng in het gebied van Westerschelde en Braakman anderzijds. Daar trad aanzienlijk landverlies op en moesten de wateringeng een hoger geschoot heffen. Soens legt een verband tussen de ontwikkeling van de pachtprizen en de uitgaven voor waterbeheer. Dalende pachtprizen in een gebied waar steeds meer landbouwgrond in pacht gehouden werd in combinatie met stijgende waterstaatslasten leidden er toe dat het voor grootgrondbezitters minder interessant werd om in die gronden te investeren. Dit kon leiden tot het abandonneren (vrijwillig afstand doen) van bezittingeng, maar ook als de balans voor eigenaars positief bleef, trachtten zij de uitgaven voor de waterstaat zo veel mogelijk te beperken. Zo ontstond een negatieve spiraal: dalende pachtinkomsten waren voor eigenaars aanleiding investeringeng in waterstaatswerken te beperken en waterstaatsproblemen, zoals overstromingeng, leidden tot verdere daling van pachtinkomsten.

In het vierde hoofdstuk onderzoekt de auteur de bestuurders van wateringeng. Omstreeks 1300 behoorden zij tot de regionale elite, maar in de loop der tijd gingen vertegenwoordigers van de dorpselite de besturen van de wateringeng domineren. De echte top van de samenleving kreeg minder voeling met de problematiek van dijken en sluzen en had alleen nog oog voor de financiële implicaties van de waterstaat. Bestuurders uit Brugge interesseerden zich voornamelijk voor specifieke Brugse belangen.

Het vijfde hoofdstuk beschrijft de maatschappelijke spanningeng rond het waterbeheer. Aan de hand van diverse voorbeelden toont de auteur aan hoe belangen botsten, dat het onmogelijk was om bovenlokale solidariteit af te dwingen en dat de rol van de grafelijke overheid beperkt was. Wel slaagden hoge grafelijke ambtenaren er in grootgrondbe-

zitter te worden. Soens geeft een mooie beschrijving van Jeronimus Lauwerein, die omstreeks 1500 gronden in het gebied van de Braakman bedijkte en deze als heerlijkheid in leen verwierf.

In het laatste hoofdstuk formuleert Soens een antwoord op zijn probleemstelling: op welke manier werd de waterstaat in de Vlaamse kustvlakte beïnvloed door de regionale bezits- en machtsverhoudingen en welk effect had dit op de duurzaamheid van die waterstaat en van de kustsamenleving? Zijn conclusie is dat organisatie, werking en beleid inzake waterbeheer beantwoordden aan de economische en politieke machtsverhoudingen van het ogenblik. Dat de wateringen zelf duurzaam bleken te zijn, was geen gevolg van hun succes inzake landschapsbeheer, maar aan het feit dat ze in een maatschappelijke behoefte voorzagen. Het waterbeheer kwam tegemoet aan de verlangens van grootgrondbezitters (lage lasten), dorpselites (machtsverwerving) en overheden (minimale interventie). De bewoners droegen de gevolgen van dit beleid, maar waren steeds minder betrokken bij de totstandkoming ervan.

Het proefschrift van Soens is een goede en degelijke studie naar oorsprong en vroegste ontwikkeling van de Vlaamse wateringen. Net als in recente Nederlandse studies blijkt uit dit boek dat de geschiedenis van het waterbeheer niet los gezien kan worden van de maatschappelijke context. De ontwikkeling van waterschappen als instellingen die aanvankelijk uitsluitend toezicht hielden op uitvoering van werken die de plaatselijke bevolking moest onderhouden, tot instellingen die zelf zorg dragen voor de uitvoering van deze werken en daarvoor belasting heffen is zowel Vlaams als Hollands. In hun taak en hun organisatie lijken de Vlaamse wateringen op de pas later ontstane Hollandse polders, niet op de ook in de dertiende eeuw ontstane Hollandse hoogheemraadschappen, waarin trouwens geen enkele invloed van ingelanden op het bestuur bestond. Soens kon putten uit rijk en ver in de tijd teruggaand bronnenmateriaal. Een serie waterschapsrekeningen die begint in 1285 is voor zover mij bekend in Nederland niet aanwezig. Registratie van grondeigendommen in de zogenaamde ommelopers vond in de Vlaamse wateringen al in het begin van de vijftiende eeuw plaats. De vergelijkbare Rijnlandse morgenboeken werden pas na 1540 aangelegd.

De spade in de dijk? is een sociale en institutionele geschiedenis die de ontwikkeling van de Vlaamse waterstaatszorg in een breed maatschappelijk kader plaatst. Helaas is het boek niet geïllustreerd. Een van de bijlagen bevat vier kaartjes die de kasselrij-indeling van Vlaanderen en de ligging van wateringen in de kasselrij van het Brugse Vrije tonen. Dit had wel iets uitgebreider gemogen. In het gebied ten noorden van Brugge, vooral in het huidige Zeeuws-Vlaanderen, is na 1400 veel land verloren gegaan en later weer bedijkt. Meer gedetailleerd en duidelijker kaartmateriaal zou het voor de lezer die niet goed bekend is in die regio gemakkelijker maken het verhaal te volgen. Hetzelfde geldt voor het citeren van bronnen in het Latijn en het Frans zonder Nederlandse vertaling. Dat is jammer voor lezers die weinig of geen kennis van deze talen hebben. Dit neemt niet weg dat Soens een goed en belangrijk werk heeft geschreven, dat ook interessant is voor de Nederlandse lezer. Historisch onderzoek naar het waterbeheer in aan Nederland grenzende gebieden (het noordwesten van Duitsland is in dit verband ook van belang) kan onze waterstaatsgeschiedenis in een breder kader plaatsen en leiden tot nieuwe inzichten.

ADRIAAN
M.J. DE
KRAKER

Willem van der Ham, *Hollandse polders*, Boom (Amsterdam 2009), 312 blz. Geïllustreerd, ISBN 978 90 850 68129. NUR 680, € 29,95.

Hollandse polders is een boek dat gaat over de ontstaansgeschiedenis van de droogmakerijen in Nederland. Droogmakerijen zijn drooggelegde ondiepe meren of uitgeveende gebieden (plassen). Deze treffen we aan in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Flevoland, Friesland, Overijssel en Groningen. Hoe intrigerend de geschiedenis van de droogmakerijen in de laatste drie provincies ook moge zijn, gelet bijvoorbeeld op de naamgeving in